

ترجمه ابزاری برای مقاومت: مطالعه موردی ترجمه‌های ابراهیم یونسی قبل از انقلاب اسلامی ایران^۱

بابک محمدی^۲ و حسین ملانظر^۳

چکیده

ترجمه صرفاً انتقال خنثی و بی‌طرف بین زبانی نیست، بلکه می‌تواند ابزاری برای اهداف سیاسی-اجتماعی، شامل مقاومت در برابر ناملایمات و مشکلات تحمیل شده بر یک ملت از سوی نیروهای داخلی یا خارجی باشد. تبیین چنین کارکردی مستلزم بررسی و مطالعه زمینه و موقعیت ترجمه تولید شده در بافت فرهنگی، سیاسی و اجتماعی زبان مقصد است. تحقیق حاضر سعی نمود تا با بررسی دو ترجمه ابراهیم یونسی—داستان‌نویس و مترجم معاصر—قبل از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷، به علّیت ترجمه‌های وی از منظر مقاومت بپردازد. به عبارت دیگر، تلاش نمود با تبیین علّیت این ترجمه‌ها، چگونگی اعمال مقاومت را در آنها روشن سازد. بدین منظور، از مدل تحلیلی برگرفته از دکترین علّیت چهارگانه ارسطو استفاده شد. طبق نظر پیم (۲۰۱۴)، می‌توان چهار نوع علّت مدل ارسطو را بر موقعیت ترجمه تطبیق داد و از آن برای تبیین علّیت ترجمه بهره جست. تحقیق درباره وابستگی‌ها و گرایش‌های مترجم و نویسندگان متون مبدأ (علّت فاعلی)، واکاوی متون مبدأ انتخاب شده برای ترجمه (علّت مادی)، بررسی راهبردهای ترجمه‌ای و انتخاب‌های سبکی مترجم (علّت صوری) و بالاخره پیش‌بینی اهداف وی از این ترجمه‌ها (علّت غایی)، منجر به یافته‌های این تحقیق شد. نتایج به‌دست آمده نشان داد که می‌توان از ترجمه به‌عنوان ابزاری برای تغییر در جامعه و سلاجی برای مقاومت استفاده کرد. می‌توان مانند یونسی، با انتخاب متون مناسب مقاومت و نیز دستکاری‌های لازم در سطح متن، از ترجمه برای خدمت به اهدافی استفاده کرد که ممکن است در سعادت و رستگاری جامعه نقش داشته باشند.

واژه‌های راهنما: ابراهیم یونسی، ترجمه، علّیت، مقاومت

۱. این مقاله در تاریخ ۱۴۰۳/۰۴/۲۴ دریافت شد و در تاریخ ۱۴۰۳/۰۷/۲۳ به تصویب رسید.

۲. نویسنده مسئول: دکتری رشته ترجمه، گروه زبان‌های خارجی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران؛

پست الکترونیک: b.mohammadi@iauw.ac.ir

۳. دانشیار مطالعات ترجمه، گروه مترجمی زبان انگلیسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه

علامه طباطبائی، تهران، ایران پست الکترونیک: mollanazar@atu.ac.ir

مقدمه

همان‌طور که تیموکزکو اشاره می‌کند، «ترجمه ابزار است، وسیله‌ای است که در خدمت اهداف سیاسی و ایدئولوژیکی بزرگ‌تر قرار می‌گیرد» (Tymoczko, 2010, p. 15). به بیان دیگر، ترجمه بسیار فراتر از انتقال بین زبانی است و می‌تواند نقشی محوری در گفتگو و مبارزه ایدئولوژیک، از جمله مقاومت در برابر ظلم، انقیاد و انواع تنگناهای فرهنگی، سیاسی و اجتماعی ایفا کند.

ترجمه تحت تأثیر شرایطی مانند جنگ، اشغال نظامی، هژمونی خارجی، استبداد و سلطه داخلی و سرکوب آزادی‌های اجتماعی قرار می‌گیرد. ممکن است بیانگر درد اقشار ضعیف جامعه، القای امید به مبارزه برای رهایی و غیره باشد. با این حال، چنین ترجمه‌هایی با هدف مقاومت و مخالفت توسط مترجمان مختلف در محیط‌های گوناگون به‌طور متفاوت عملیاتی می‌شود. مترجمان، رویکردهای خود، از انتخاب متون تا نحوه ترجمه را بر اساس زمان، مکان و موقعیت‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی که در آن فعالیت می‌کنند و نیز تحت تأثیر وابستگی‌ها و باورهایشان برمی‌گزینند تا تأثیرات مورد نظر را بر جامعه دریافت‌کننده به حداکثر برسانند (Tymoczko, 2010). بنابراین، هر رویکرد یا راهبرد خاص ترجمه به احتمال فراوان صرفاً با برخی موقعیت‌ها سازگار است و قابل تعمیم به همه زمان‌ها و مکان‌ها نیست. به عبارت دیگر، هیچ راهبرد ترجمه‌ای از پیش تعیین شده و ثابتی برای همه موقعیت‌های مقاومت، قابل اجرا و توصیه نیست (Tymoczko, 2010).

این پژوهش با هدف تحلیل چگونگی اعمال مقاومت در ترجمه‌های ابراهیم یونسی (۱۳۹۰-۱۳۰۵) به‌عنوان یک مترجم کنش‌گر ایرانی قبل از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ انجام شده‌است. اینکه احتمالاً این مترجم چگونه از ترجمه به‌عنوان سلاحی برای مخالفت و مقاومت در برابر شرایط اجتماعی-سیاسی یا فرهنگی تحت حکومت پهلوی دوم استفاده کرده‌است. به بیان دقیق‌تر، مطالعه حاضر قصد داشت نشان دهد چگونه گرایشها و وابستگی‌های مترجم و نویسندگان متون مبدأ، انتخاب متون برای ترجمه، راهبردهای ترجمه و انتخاب‌های سبکی در سطح متنی و اهداف ترجمه

می‌توانند مقاومت را در ترجمه تسهیل کنند.

پیشینه پژوهش

ولف در مقدمه خود بر کتاب *بنای جامعه‌شناسی ترجمه* معتقد است که ترجمه به‌طور اجتناب‌ناپذیری در زمینه‌های اجتماعی جای می‌گیرد. از یک سو، بدون شک کنش ترجمه توسط افراد وابسته به یک نظام اجتماعی انجام می‌شود، از سوی دیگر، پدیده ترجمه لزوماً به نهادهای اجتماعی گره خورده است که انتخاب، تولید و توزیع ترجمه‌ها و در نتیجه راهبردهای ترجمه را به شدت تعیین می‌کنند (Wolf, 2007) و بنابراین، لزوم نگاه جامعه‌شناختی به ترجمه و تحلیل آن در بافتار مقصد را مطرح می‌سازد.

رحیمی‌مقدم و لاگسن (Rahimi-Moghaddam & Laugesen, 2020) مدعی هستند که ترجمه همواره در سیاست ایران دخیل بوده است و از آغاز مدرنیته ایرانی، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری گفتمان سیاسی داشته‌است. با این حال، آنها استدلال می‌کنند که برای مترجمان ایرانی، متن مبدأ، تنها یک جزء از ترجمه پایانی بوده است و این مترجمان، از طریق مقدمه‌ها، پاورقی‌ها، تفسیرها و دستکاری‌های‌شان، ترجمه را کاملاً با بافت ایران متناسب می‌ساختند.

خلیلی و ملانظر (Khalili & Mollanazar, 2020) با به‌کارگیری نظریه روایت بیکر (۲۰۰۶)، به بررسی ترجمه دو رمان توسط ایمانی و یونسی بعد از انقلاب سفید محمدرضا شاه در سال ۱۳۴۱ پرداخته و نشان می‌دهند در هر دو ترجمه، روایت مجدد قاب‌بندی شده‌ی مسائل زنان به ارتقای روایت سنت و مقاومت در برابر روایت مدرنیزاسیون پهلوی دوم کمک می‌کند.

هوانگ (۲۰۱۹) نیز با بررسی تاریخ ترجمه در اواخر دوره چینگ (۱۸۱۱-۱۹۱۱) در چین، سعی می‌کند با استفاده از دکترین علیت ارسطو—همانند تحقیق حاضر—نشان دهد چگونه مترجمانی مانند یان و لین، با ترجمه‌های خود به دنبال تجمیع توان هم‌میهنان خود برای مقاومت در برابر تهدیدهای خارجی بودند. وی نتیجه می‌گیرد این دو مترجم، علی‌رغم تفاوت‌های‌شان در انتخاب متن، راهبردهای ترجمه و انتخاب‌های سبکی، در درجه اول به دنبال این دو هدف بودند: «حفظ نژاد و رستگاری ملی» (Huang, 2019, p. 99). در واقع این مطالعه، به‌کارگیری ترجمه

به‌عنوان ابزاری برای مقاومت را تأیید می‌کند.

در کل، به‌رغم وجود تحقیقات متعدد در نوشتارگان مطالعات ترجمه در زمینه نقش ترجمه در مقاومت، به نظر رسید تحلیل علّیت در ترجمه از بعد مقاومت در ایران نیازمند مذاقه بیشتر است و تحقیق حاضر سعی نمود در این مسیر گام بردارد.

روش‌شناسی پژوهش

مدل تحلیلی به‌کار رفته در این تحقیق جهت تبیین علّیت ترجمه‌های یونسی از منظر مقاومت، مدلی است که پیم (۲۰۱۴) در کتاب *روش در تاریخ ترجمه*، بر اساس دکترین ارسطو از چهار نوع علّت، برای بررسی علّیت در ترجمه پیشنهاد داده است. پیم از ارسطو نقل می‌کند:

طبق تصویر استاندارد، در خلق یک مجسمه، سنگ مرمر «علّت مادی» است، خلق یک شی زیبا «علّت غایی» است، خلق شی‌ای با ویژگی‌های تعریف‌کننده یک مجسمه «علّت صوری» است و مجسمه‌ساز «علّت فاعلی» است. (Metaphysics 1, 3, as cited in Pym, 2014, p. 148)

پیم (۲۰۱۴، ص. ۱۴۴) چهار نوع علّت ارسطو را در موقعیت ترجمه بدین شرح بازتعریف می‌کند:

۱) علّت مادی یا آغازین: هر آنچه که قبل از ترجمه آمده و برای تولید آن مورد نیاز است، از جمله، متن مبدأ.

۲) علّت فاعلی یا محرکه: مترجم همراه با هر آنچه که مختص جایگاه جمعی اوست.

۳) علّت صوری: شکل ترجمه و آنچه باید باشد یا انتظار می‌رود که باشد و نیز نوع اقدام و کنشی که منجر به تولید یک ترجمه می‌شود.

۴) علّت غایی: اهدافی که وجود، سودمندی و استفاده از ترجمه‌ها را توجیه می‌کنند.

پیم معتقد است وجود حداقل این چهار علّت برای وقوع یک ترجمه ضروری است، حتی اگر وزن نسبی آن‌ها در پروژه‌های مختلف ترجمه، متفاوت باشد (۲۰۱۴، ص. ۱۴۴). طبیعی است

عوامل دیگری نیز می‌توانند در تولید یک ترجمه خاص دخیل باشند که کشف و تحلیل آنها فراتر از حیطه این مطالعه است. بنابراین، به‌طور خلاصه، مطالعه حاضر چارچوب علّیت ارسطو را برای تحلیل ترجمه‌ها به شرح ذیل به کار برد:

۱- علّت مادی (انتخاب متن)

۲- علّت فاعلی (مترجم و نویسنده متن مبدأ)

۳- علّت صوری (راهبردهای ترجمه و انتخاب‌های سبکی)

۴- علّت غایی (هدف ترجمه)

به بیان دیگر، در این پژوهش توصیفی-تحلیلی، ابتدا هویت، موضع‌گیری و وابستگی‌های مترجم و نویسندگان متون مبدأ به‌عنوان علّت فاعلی کنش ترجمه‌ای بررسی شد تا احتمال کنش‌گری و مقاومت در آثارشان مشخص شود. چنین احتمالی در آثار افرادی که سبکه و گرایشهای سیاسی دارند، دور از انتظار نیست. با توجه به تعاریف رابینسون از مطالعات ترجمه پسااستعماری و همچنین کاربرد وی از مقاومت، هوانگ مقاومت را به این صورت بازتعریف می‌کند: «ایستادگی در برابر قلدری، تهاجم، الحاق، بردگی، استعمار یا غلبه، با هدف خودتقویتی و بقای یک ملت». متعاقباً ترجمه به‌عنوان مقاومت را «بهره‌برداری کردن از ترجمه، یعنی استفاده، دستکاری یا تخصیص آن به‌عنوان سلاحی برای تسهیل خودتقویتی، حفظ، نجات، احیا و بقای یک ملت و مخالفت با اجبار، قلدری، تهاجم، الحاق، برده‌داری، استعمار و غیره» می‌داند (Huang, 2019, pp. 6-7). از این‌رو، ترجمه‌های موردبحث در تحقیق حاضر از میان آثاری—به‌عنوان علّت مادی—انتخاب شدند که براساس مطالب فرامتنی، مانند پیشگفتارها یا مقدمه‌های نویسندگان و/یا مترجم، تفاسیر پژوهشگران و منتقدان ادبی یا شواهد یافته شده توسط محقق، دارای مضامین مقاومت بودند. پس از آن، کل متون مقصد جمله به جمله خوانده شده و با متون مبدأ متناظر خود مقابله و مقایسه شدند تا آن دسته از راهبردهای ترجمه‌ای مترجم و انتخاب‌های سبکی وی که به‌نظر می‌رسید مرتبط با اهداف مقاومت او باشند و در نقش علّت صوری عمل می‌کنند، مشخص شود. در نهایت، با توجه به موارد فوق، سعی شد اهداف مترجم از این ترجمه‌ها یا علّت

غایی وی استخراج گردد تا بر اساس چهار علت فوق، چگونگی تحقق احتمالی مقاومت در ترجمه‌های موردنظر تبیین شود.

ترجمه‌های یونسی که در این تحقیق، انتخاب و بررسی شدند عبارتند از:

۱) *فتنه‌های بیدار* «کیوان بر فراز آب»؛ سال ۱۳۴۳؛ ترجمه رمان اثر جان بی. پرستلی (۱۹۶۱). انتشارات گهرخای. ۳۰۵ صفحه ترجمه.

۲) *داستان دو شهر*؛ سال ۱۳۴۶؛ ترجمه رمان اثر چارلز دیکنز (۱۸۵۹). نشر نگاه. ۵۷۰ صفحه ترجمه.

یافته‌های پژوهش

مترجم، ابراهیم یونسی (۱۳۹۰-۱۳۰۵)

ابراهیم یونسی فارغ‌التحصیل دبیرستان نظام بود. وضعیت آشفته ایران آن روزگار، وی را به سوی فعالیت‌های سیاسی و همکاری با شاخه نظامی حزب توده کشاند (مرادی، ۱۳۸۵). پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و لورفتن شاخه نظامی حزب توده، بازداشت و به اعدام محکوم شد، ولی در آخرین لحظات قبل از اعدام و به دلیل اینکه یک پایش را هنگام خدمت در ارتش از دست داده بود، از عفو شاه برخوردار و به حبس ابد محکوم گردید. در زندان تصمیم گرفت زبان انگلیسی بخواند و از طریق مکاتبه، در مدرسه هنر داستان نویسی نام نویسی کرد (ورزنده و نینوا، ۱۳۹۷).

یونسی ادبیات و سیاست را عجین دانسته و باور داشت ادبیات راهنمای سیاست است. به اذعان منتقدان، در بیشتر ترجمه‌های وی، «نوعی احساس تعهد به مسائل اجتماعی-سیاسی» دیده می‌شود» (ورزنده و نینوا، ۱۳۹۷، ص. ۱۴۰).

در کل، بر اساس اسناد و شواهد موجود و سبقه، علایق و گرایشهای یونسی، استفاده از قلم برای پرداختن به موضوعات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و بهره‌گیری از ترجمه به‌عنوان ابزاری برای مقاومت در برابر ناخوشی‌های جامعه روزگار خود، امری قابل درک و پذیرش به‌نظر می‌رسد.

۱. فتنه های بیدار

نویسنده این رمان، جان بوینتون پرستلی (۱۹۸۴-۱۸۹۴)، متولد یورکشایر انگلستان است. طبق گفته کولار در مقدمه این رمان، در طول جنگ جهانی اول، وی داوطلبانه به ارتش پیوست، پنج سال خدمت کرد و به شدت مجروح شد. پس از بازگشت به خانه، تحصیلات دانشگاهی خود را گذراند و به نوشتن پرداخت. در طول چندین دهه، پرستلی رمان‌ها و نمایشنامه‌های متعددی نوشت که اغلب آنها بسیار محبوب و موفق بودند (Priestley, 1961). بنا به گفته لوژین، در سال‌های اولیه جنگ سرد، وی از طرفداران کمپین خلع سلاح هسته‌ای (سی ان دی) بود. پرستلی همچنین یک تکنوکرات چپ، مدافع اصلاحات اجتماعی و «توده‌ها»ی جامعه محسوب می‌شد (LeJeune, 2021). هرچند برخی او را به طرفداری از کمونیسم متهم می‌کنند، وی در این رمان می‌گوید: «من ضد کمونیست و هم‌چنین ضد کاپیتالیست هستم، ضد تمام مزخرفات سیاسی که دنیای امروز را به این روز کشانده» (یونسی، ۱۳۴۳، ص. ۱۴۲).

در این رمان، یک نقاش جوان بریتانیایی به نام تیم بدفورد قول داده است که شوهر دخترعموی در حال مرگش را پیدا کند، دانشمندی که در حین کار بر روی یک پروژه محرمانه در آمریکای جنوبی مفقود شده است. بدفورد در جست‌وجوی او حقیقت یک نقشه شوم را که تهدیدی جهانی به شمار می‌رود، کشف می‌کند. او متوجه می‌شود که یک سازمان مخفی و قدرتمند قصد دارد بمب هیدروژنی بسازد تا نیمکره شمالی زمین را از بین ببرد. آنها قصد دارند نخبگان مورد نظر خود را قبل از انفجار بزرگ به جنوب منتقل کنند تا زنده بمانند. اجرای این طرح منجر به قربانی شدن طبقات محروم جهان خواهد شد (یونسی، ۱۳۴۳).

مترجم در مقدمه خود نقل می‌کند: «وقتی هر دو به صحرا رسیدند قاییل خویشتن را به روی برادرش هاییل انداخت و او را کشت. آنگاه خدا به قاییل گفت: برادرت هاییل را چه کار کردی؟ قاییل در جواب گفت: من چه می‌دانم، مگر من نگهبان برادرم هستم؟ همان‌طور که ملاحظه می‌فرمایید قاییل خود را مسؤول و نگهبان برادرش نمی‌دانست، کما اینکه ما هم خود را مسؤول و نگهبان هم‌نوعان خود نمی‌دانیم. فلان کس که مثلاً حقوق خود را مطالبه می‌کند و یا از حقوق خود دفاع می‌کند و یا فلان اعتراض بحق و بجا را می‌کند تنها است—کسی مسؤول و

نگهبان او نیست، زیرا به دیگران چه که او حق خود را مطالبه کرده، که فلان اعتراض بجا را کرده، که این چیزها به پر قبای فلان «گردن کلفت» برخورده و او را برآشفته و به زجر و آزار او واداشته است» (یونسی، ۱۳۴۳، مقدمه).

یونسی در جای دیگر می‌نویسد: «باری این گردن‌کلفتان، یا دسته‌جات خاص امروزی—که از نظر آقای پریستلی طلایه‌داران یک جنون سازمان یافته‌اند—جانشینان همان کشیشانی هستند که در قرون وسطی افکار را کنترل می‌کردند. چنین جنونی، در این جهانی که در عین بزرگی فوق‌العاده کوچک است و در آن فواصل و مسافات معنا و مفهومی ندارد، در این جهانی که چند نفر در یک سر آن گرد می‌آیند تا مثلاً در آن سر دیگر آن حوادثی به وقوع رسانند، می‌تواند بشریت را با مصائب بزرگی روبرو سازد. خاصه که طلایه‌داران این جنون سازمان یافته، سخت به کار خود واردند... بدین معنی که نیروهای جدید و ناشناخته و غریبی که مردم را متوحش سازد وارد عمل نمی‌سازند و بلکه نیروهای موجود، یعنی حرکت ذهن و فکر را در مجرا و جهت می‌اندازند که خود می‌خواهند» (یونسی، ۱۳۴۳، پیشگفتار).

نویسنده، دسیسه‌های شیطانی شبکه‌های قدرت جهانی را از زبان یکی از مقامات آن سازمان سری فاش می‌سازد: «فکرش را بکنید... دسته‌ای کلیه منابع و نیروها و امکانات این تمدن احمق را به کار می‌گیرد تا آن را هرچه زودتر به پایان رساند—و سپس آن را از نو بسازد، با این تفاوت که دیگر لزومی ندارد که میلیون‌ها مردم ابله را در خود متمرکز سازد» (یونسی، ۱۳۴۳، ص. ۲۲۳).

پریستلی نشان می‌دهد که اگر چنین نقشه‌های شومی اجرا شوند در نهایت چه اتفاقی خواهد افتاد: «بنابراین کیوان بر فراز آب، یعنی جهان، در تحت حکومت و فرمانروائی مطلقه عده قلیلی که ارباب میلیون‌ها برده هستند از نو شروع می‌شود... تمام این مطالبی که گفتم در عبارت «کیوان بر فراز آب» نهفته است. زیرا آب از قدیم سمبل وجدان مغفوله و یا ضمیر ناخودآگاه نیز بوده است. اگر کیوان بر فراز آب باشد، در آن صورت حکام این نظام اجتماعی نه تنها ضمیر آگاه و بلکه ضمیر ناخودآگاه مردم را نیز در اختیار خود خواهند داشت» (یونسی، ۱۳۴۳، ص. ۲۹۱).

با بررسی ترجمه این رمان و مقایسه آن با متن مبدأ تغییراتی مشاهده شد که برخی از مهم‌ترین آنها در جدول ذیل آمده است.

جدول ۱. نمونه‌های «جایگزینی» در ترجمه رمان فتنه‌های بیدار (کیوان بر فراز آب)

	متن مبدأ	متن مقصد
۱	p. 41: but nobody else seemed to be worried about all those Indians up there or about Indians anywhere	صفحه ۶۴: ... و این مسأله زائیده خیال نیست
۲	p. 96: Nazi organization	صفحه ۱۴۱: سازمانی است فاشیستی
۳	p. 192: the two men had been killed at once	صفحه ۲۷۴: دو نفر سرنشین در دم به هلاکت رسیده
۴	p. 204: Uranus represents the feminine principle just as surely as Saturn represents the masculine	صفحه ۲۹۴: اورانوس معرف عنصر ملایمی است، همچنانکه کیوان نماینده عنصر خشنی است
۵	p. 122: but she was Jewish, so before the war we went to Switzerland	حذف شده است

در مثال اول در جدول شماره ۱، بی‌میلی مقامات به نگرانی در مورد طبقه ضعیف و پایین جامعه با عبارت اضافه شده تأکید شده است. در مثال دوم، مترجم برای تعمیم موضوع، به جای «سازمان نازی» از اصطلاح عام «سازمان فاشیستی» استفاده کرده که می‌تواند القاکننده این باشد که چنین سازمان‌هایی در سراسر جهان وجود دارند و علیه مردم عادی توطئه می‌کنند و تلاش می‌کنند تا بر مردم عادی تسلط پیدا کنند. در مثال سوم، با جایگزینی فعل خنثی «کشته‌شدن» با فعلی که بار معنایی منفی دارد، مترجم نفرت خود را از اعضای چنین سازمان‌های حيله‌گری نشان می‌دهد. در مثال چهارم، یونسی با حذف جنسیت‌گرایی متن مبدأ به دوگانگی ضعیف/ قوی موجود در جامعه تغییر جهت می‌دهد. در مثال آخر، شاید به دلیل حساسیت جامعه ایران در مورد یهودیان، در واقع اسرائیلی‌های اشغالگر، مترجم کل عبارت را حذف کرده است.

در کل، درخصوص راهبردهای ترجمه و انتخاب‌های سبکی مترجم در این اثر می‌توان گفت اگرچه ترجمه تحت‌اللفظی عنوان رمان در زیرعنوان متن فارسی آمده، عنوان اصلی رمان دستکاری شده و با عنوان فتنه‌های بیدار جایگزین شده است. اکثر نام‌های اشخاص و اماکن انگلیسی

در گروه‌های مربع بعد از نویسه‌گردانی فارسی به متن مقصد منتقل شده‌اند. برخی از اسامی خاص در پاورقی توضیح داده شده‌اند. نمونه‌های تصریح و بومی‌سازی نیز در این ترجمه فراوان‌اند. همچنین از عبارات عربی که در آن روزگار در زبان فارسی روزمره، رایج بود استفاده شده است. با این حال، اضافات، حذفیات و جایگزینی‌های مترجم در مقاومت او مؤثرتر به نظر می‌رسند.

۲. داستان دو شهر

چارلز جان هافمن دیکنز (۱۸۷۰-۱۸۱۲)، نویسنده این رمان، متولد همپشایر انگلستان است. چارلز به دلیل ورشکستگی مالی پدرش مجبور به ترک تحصیل و کار در یک کارخانه شد. در نتیجه، موضوع کودکان کار تأثیری عمیق بر نوشته‌های او گذاشت. دیکنز برای آموزش، حقوق کودکان و سایر اصلاحات اجتماعی مبارزه می‌کرد. به گفته راین (Raina, 1986)، او از نخبگان حاکم انتقاد کرده و بارها استثمار و ستم بر فقرا را در آثار خود به تصویر کشید. وی وقتی به دامن زدن به تضاد طبقاتی متهم شد، پاسخ داد که طبقات از قبل در تضاد بوده‌اند و مقصر این امر، طبقه اشراف است (Ackroyd, 1990). راین معتقد است دیکنز «بیشتر از آنچه که همه سیاستمداران، تبلیغات‌گرایان و اخلاق‌گرایان حرفه‌ای با هم بیان کرده‌اند، درباره حقایق سیاسی و اجتماعی جهان سخن گفته است» (Raina, 1986, p.137).

داستان دو شهر یکی از معروف‌ترین آثار داستانی تاریخی است که به موضوع نابرابری طبقاتی در جامعه می‌پردازد و در لندن و پاریس قبل و در طول انقلاب فرانسه در نیمه دوم قرن هجدهم اتفاق می‌افتد. این رمان داستان دکتر مانت فرانسوی، هیجده سال حبس او در پاریس و آزادی او برای زندگی در لندن با دخترش، لوسی است که قبلاً هرگز او را ندیده بود. داستان شرایطی را روایت می‌کند که منجر به انقلاب فرانسه و «سلطنت ترور» شد. دهقانان به دلیل خشونت که قبل از انقلاب طبقه اشراف بر آنان اعمال کرده بودند، با خشونت تمام از آنان انتقام می‌گیرند (یونسی، ۱۳۴۶).

در این رمان، نویسنده درباره زندگی نکبت‌بار مردم عادی جامعه صحبت می‌کند: «گرسنگی از دودکش‌های بی‌دود به پایین خیره می‌شد. گرسنگی در کوچه‌های زشت و کثیفی که

در میان زباله‌هایشان پس مانده غذایی نبود قد برمی‌افراشت. گرسنگی کتیبه سردر دکان نانوايي بود و بر هر یک از قرص‌های کوچک نان اندکش حک شده و بر هر یک از فرآورده‌های غذایی دکان اغذیه فروش، که از گوشت سگ مرده تهیه شده بود، رقم خورده بود...» (یونسی، ۱۳۴۶، ص. ۷۰). در مقابل، زندگی طبقه اشراف به گونه دیگری بود. نویسنده می‌گوید: «حضرت اشرف... در باب امور خصوصی‌تر ملک نظر دیگری داشت، مشعر بر اینکه: «بگذار امور موافق میل من جریان یابند»، یعنی در جهت افزایش قدرت و پرکردن جیب من... نص دستورش... بدین قرار بود: حضرت اشرف می‌فرماید: «جهان و نعمت‌هایی که در او است از آن من است...» (یونسی، ۱۳۴۶، ص. ۱۷۸).

همچنین، دیکنز اشاره می‌کند که مردم عادی چقدر ساده و با کمترین دلایل به قتل می‌رسیدند: «در آن ایام اعدام در هر حرفه و پیشه‌ای داروی رایج زمان بود... و لذا مجازات کسی که سند جعل می‌کرد، یا اسکناس قلب به جریان می‌انداخت، یا به طور غیرمجاز نامه‌ای را می‌گشود، یا دله‌دزدی که چهل شلینگ و شش پنس می‌دزدید...، اعدام بود» (یونسی، ۱۳۴۶، ص. ۱۰۲).

دیکنز به طبقه حاکم در مورد عواقب بی‌رحمانه رفتارهای وحشیانه آنها در صورت شورش مردم هشدار می‌دهد: «در این محکمه ناحق، اصول و رویه‌ای وجود نداشت که حق دفاع را برای هیچ متهمی تأمین کند. بی‌شک اگر نظام قدیم، قوانین و رویه‌ها و تشریفات را با آن گستاخی زیر پا نمی‌نهاد چنین انقلابی به وقوع نمی‌پیوست تا این‌چنین به تلافی برخیزد» (یونسی، ۱۳۴۶، ص. ۴۸۲).

دیکنز از زبان یکی از شخصیت‌های زجر کشیده داستان می‌نویسد: «فولون، همونی که وقتی آه در بساط نداشتیم به پدر پیرم گفت علف بخور، همون فولون که اون وقت‌هایی که همین پستونا خشک بود به بچه‌ام گفت علف بمیک!... روی همین سنگ‌ها زانو می‌زنم و قسم می‌خورم انتقام شما رو از فولون بکشم! شوهران، برادران، جوانان، خون فولونو به ما بدید، سر فولونو به ما بدید، جسم و روح فولونو به ما بدید، فولونو تیکه پاره کنید، و زیر خاکش کنید تا علف از لاشه‌اش سبز بشه»

با بررسی ترجمه این رمان و مقایسه آن با متن مبدأ، همانند ترجمه قبلی، تغییراتی مشاهده شد که برخی از مهم‌ترین آنها در جدول ذیل آمده است.

جدول ۲. نمونه‌های «جایگزینی» در ترجمه رمان *داستان دو شهر*

	متن مبدأ	متن مقصد
۱	p. 41: And now that the cloud settled on Saint Antoine	صفحه ۶۹: ... ابر ماتم و افسردگی...
۲	p. 42: yet some wild-beast thought of the possibility of turning at bay	صفحه ۷۰: اگر در تنگنا بیفتند بعید نیست برگردند و دست به روی مهاجم بلند کنند
۳	p. 92: witness for the crown	صفحه ۱۲۰: مظهر میهن پرستی
۴	pp. 64, 147, 172 & 344: France	صفحات ۹۲، ۱۷۸، ۲۰۲، ۳۷۶: کشور/ مملکت
۵	p. 343: English home	صفحه ۳۷۴: وطن
۶	p. 344: the nobility were trooping from France by every highway and byway	صفحه ۳۷۶: طبقه اشراف از شاهراهها و کوره-راهها درمی رفتند

در مثال اول جدول شماره ۲، مترجم با اضافه کردن، به صراحت وضعیت اسفبار جامعه قبل از انقلاب را به تصویر می کشد. در مثال دوم، می‌کوشد درباره واکنش‌های خشونت آمیز احتمالی مردم که ناشی از فشاری است که طبقه حاکم بر آنها تحمیل می‌کند، هشدار دهد. در مثال سوم، مترجم ممکن است قصد داشته باشد نشان دهد که «وطن پرستی» بر «تاج» اولویت دارد. دو مورد بعدی (مثال ۴ و ۵) نشان می‌دهند یونسی ترجیح داده از کلمه کلی «کشور» یا «مملکت» به عنوان معادل برای «فرانسه» و «خانه انگلیسی» تقریباً در همه جا در ترجمه خود استفاده کند تا موضوع انقلاب فرانسه را به جاهای دیگر نیز تعمیم دهد، یعنی به هر کشوری که به شرایط مشابه یا فرانسه دچار است. در مثال ششم، حذف نام «فرانسه» همان هدف موارد پنج و شش را تأمین می‌کند.

در کل، درخصوص انتخاب‌های مترجم در سطح متن می‌توان گفت بیشتر اسامی خاص، واژگان و اصطلاحات بیگانه و ناآشنا، در پاورقی توضیح داده شده است و مترجم به تصریح،

بومی‌سازی و استفاده از عبارات عربی روزمره که در آن روزگار ایران رایج بود، متوسل شده است. با وجود این، با توجه به مقاصد مقاومتی مترجم، جایگزینی‌های یونسی بیشترین اهمیت را در این ترجمه دارند.

بحث

طبق تعریف، هویت، وابستگی‌ها و موضع‌گیری‌های مترجم و نویسندگان متون مبدأ علت فاعلی کنش مترجم هستند. متون انتخاب شده برای ترجمه، علت مادی‌اند و انتخاب‌های مترجم در سطح متن، یعنی راهبردهای ترجمه و انتخاب‌های سبکی وی، علت صوری هستند. همه این عوامل می‌توانند در خدمت مقاصد مقاومتی ترجمه، به‌عنوان علت غایی کنش این مترجم کنشگر باشند.

ابراهیم یونسی به دلیل فعالیت‌های سیاسی ضد تاج و تخت محمدرضا شاه به زندان افتاد. او که ادبیات و سیاست را در هم آمیخته می‌دید، می‌توانسته از ترجمه برای آگاهی‌بخشی به مردم خود استفاده کند. احساس تعهد نسبت به مسائل اجتماعی و سیاسی و مبارزات عملی وی با خفقان و فساد در جامعه ایران دوران پهلوی دوم، می‌تواند او را علت فاعلی مؤثری در ترجمه مقاوم سازد. از آنجایی که جان‌بی. پریستلی، نویسنده رمان *فتنه‌های بیدار (کیوان بر فراز آب)* (۱۹۶۱)، به‌عنوان صدایی از توده‌ها علیه «آشفتگی سیاسی» در جهان شناخته می‌شود، انتخاب اثری از وی برای ترجمه، می‌تواند علت فاعلی این کنش ابراهیم یونسی را تکمیل کند. از سوی دیگر، به نظر می‌رسد این رمان با پرداختن به موضوع حکومت مطلق صاحبان قدرت و ثروت بر مردم عادی جامعه، می‌تواند علت مادی مهمی برای ترجمه مقاوم باشد. «جایگزینی»هایی مترجم در سطح متن که در راستای تعمیم این معضل به سراسر جهان و بیانگر نفرت وی از محافل صاحب نفوذ بی‌رحم است، مهم‌ترین راهبردهای ترجمه و انتخاب‌های سبکی هستند که علت صوری این ترجمه مقاوم را فراهم می‌سازند. اعتراض به سلطه صاحبان قدرت بر توده‌ها، بی‌تفاوتی مردم عادی و انفعال آن‌ها نسبت به حوادثی که در جامعه رخ می‌دهد، از محتمل‌ترین علل غایی این ترجمه مقاوم هستند.

تأثیر تقویت‌کننده چارلز دیکنز، نویسنده رمان *داستان دو شهر* (۱۸۵۹)، که ردپای

کنش‌گری سیاسی-اجتماعی وی در اکثر آثارش هویداست، بر علت فاعلی این ترجمه غیرقابل انکار است. صحبت از گرسنگی و بدبختی طبقه فرودست که در نهایت به قیام شدید آنها علیه جامعه اشرافی حاکم منجر می‌شود و نیاز به فداکاری برای رسیدن به شرایط بهتر زندگی، این رمان را به علت مادی چشمگیری تبدیل می‌کند. وجود طبقات متنفسد و محروم در جامعه آن زمان ایران، رنج و مشقت توده‌ها و حضور موضوعات رعیت و فئودالیسم در این رمان، می‌تواند احساس همدردی مخاطبان ایرانی را نسبت به این رمان برانگیزد. علت صوری این ترجمه، یعنی انتخاب‌های سبکی مترجم و راهبردهای ترجمه‌ای «جایگزینی» و «اضافات»، موضوع شورش احتمالی در شرایط مشابه را به سرتاسر جهان تعمیم می‌دهد و جامعه اشراف و طبقه مرفه را از ظلم بر مردم عادی برحذر می‌دارد. هشدار نسبت به انقلاب و انتقام بی‌رحمانه از اشراف حاکم ستمگر، ترغیب به فداکاری از سوی انقلابیون، امکان رستاخیز و زندگی نو و ایجاد امید برای زندگی بهتر، احتمالاً از مهم‌ترین اهداف یا علل غایی این ترجمه مقاوم هستند.

البته، لازم به ذکر است نتیجه‌گیری و اظهارنظر قطعی‌تر درباره کنش‌گری یونسی از طریق ترجمه، مستلزم تحقیقات بیشتر بر روی سایر آثار وی و نیز بررسی سایر علل احتمالی دخیل در ترجمه‌های اوست. با این حال، نتایج به‌دست آمده با مدل تحلیلی مطالعه حاضر، دور از انتظار نبوده و پذیرفتنی است.

نتیجه‌گیری

برای کنشگری و استفاده از ترجمه برای اهداف فرازبانی، مترجم به اقداماتی دست می‌زند که فراتر از انتقال مکانیکی بین زبانی است. در مطالعه انجام شده، به نظر می‌رسد یونسی با انتخاب متون مبدأ «مناسب» مقاومت برای ترجمه، یعنی متن‌هایی که در راستای اهداف او هستند، مهم‌ترین گام‌ها را برای تسهیل مقاومت برداشته است. تقریباً در هر دو ترجمه، مترجم مواردی را اضافه، حذف و یا جایگزین کرده است که در تأمین اهداف مقاومت ترجمه‌هایش به او کمک می‌کنند. هنگامی که به نظر می‌رسد محتوا و پیام متن مبدأ در خدمت اهداف مترجم هستند و در موقعیت دریافت‌کننده قابل استفاده‌اند و همدردی و درک خوانندگان مقصد را برمی‌انگیزند، نیاز کمی برای راهبردهای خاص ترجمه و انتخاب‌های خاص سبکی که باید توسط مترجم انجام شود

باقی می‌ماند. در واقع، دستکاری‌های احتمالی مترجم در سطح متن، کنش وی را تکمیل می‌کند.

از سوی دیگر، این مطالعه تلاش کرد نشان دهد که بررسی حقیقی ترجمه، مستلزم مطالعه زمینه و بافت تولید آن است که بسیاری از محققان معاصر مطالعات ترجمه نیز بر آن تأکید کرده‌اند. به بیان دیگر، برای تبیین علّیت ترجمه در دوره‌های تاریخی یک ملت، باید به آن در موقعیت و بافت مقصد و با در نظر گرفتن علل و عوامل دخیل در تولید ترجمه نگریست.

در نهایت می‌توان نتیجه گرفت ترجمه مهم است! می‌توان از آن به‌عنوان وسیله‌ای برای اثرگذاری بر جامعه استفاده کرد. ترجمه صرفاً انتقال مکانیکی بین زبانی نیست. می‌توان از آن برای خدمت به اهدافی استفاده کرد که ممکن است در سعادت و رستگاری جامعه نقش داشته باشند.

منابع:

- پریستلی، ج. ب. (۱۹۶۱). *فتنه‌های بیدار (کیوان بر فراز آب)*. ترجمه ابراهیم یونسی. (۱۳۴۳). انتشارات گوه‌رخ‌ای.
- دیکنز، ج. (۱۸۵۹). *داستان دو شهر*. ترجمه ابراهیم یونسی. (۱۳۴۶). نشر نگاه.
- مرادی، م. ر. (۱۳۸۵). *زندگی‌نامه و خدمات علمی و فرهنگی دکتر ابراهیم یونسی*. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- ورزنده، ا. و نینوا، ش. (۱۳۹۷). *شناختنامه ابراهیم یونسی*. مؤسسه انتشارات نگاه.
- Ackroyd, P. (1990). *Dickens*. Sinclair-Stevenson.
- Dickens, Ch. (1859). *A tale of two cities*. Chapman & Hall.
- Huang, X. (2019). *English–Chinese translation as conquest and resistance in the Late Qing 1811–1911*. Springer.
- Khalili, M. & Mollanazar, H. (2020). Contribution of translation to promotion of and resistance against the second Pahlavi's narrative of modernization regarding women. *Iranian Journal of Translation Studies*, 18(69), 26–42. Retrieved from <https://journal.translationstudies.ir/ts/article/view/781>
- LeJeune, R. (2021). *IMDb Mini Biography*. IMDB. <https://www.imdb.com/name/nm0697362/bio>
- Priestley, J. B. (1961). *Saturn over the water*. Heinemann.
- Pym, A. (2014). *Method in translation history*. St. Jerome.
- Rahimi-Moghaddam, M. & Laugesen, A. (2020). Translators as organic intellectuals: Translational activism in pre-revolutionary Iran. In R. R., Gould, & K. Tahmasebian, (Eds.), *The Routledge handbook of translation and activism*. (pp. 180–198). Routledge.
- Raina, B. (1986). *Dickens and dialectic of growth*. The University of Wisconsin Press.
- Tymoczko, M. (Ed.), (2010). *Translation, resistance, activism*. The University of Massachusetts Press.
- Wolf, M. (2007). The emergence of a sociology of translation. In M. Wolf & A. Fukari (Eds.), (2007). *Constructing a sociology of translation studies*. John Benjamins.